

अनुसन्धानस्य प्रविधि - प्रक्रिया

प्रधानसम्पादकः

प्रो० पश्मेश्वरनारायणशास्त्री

सम्पादकः

डा० नरोत्तमः

अनुवादकः

डा० हर्षनाथमिश्रः

राष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानम्

(मानितविश्वविद्यालयः)

नवदेहली

अनुसन्धानस्य प्रविधि-प्रक्रिया

प्रधानसम्पादकः

प्रो० परमेश्वरनारायणशास्त्री

कुलपतिः

सम्पादकः

डा० नगेन्द्रः

अनुवादकः

डा० हर्षनाथमिश्रः

राष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानम्

(मानितविश्वविद्यालयः)

नवदेहली

पुरोवाक्

विदन्त्येव विपश्चितो यत्संस्कृतभाषा भारतीयां साहित्यपरम्परां तत्संवलितां प्रज्ञाञ्च सहस्रशो वर्षेभ्यः प्रकाशयन्ती संवर्धयन्ती च राजते। इयं हि भाषा परम्परा प्रज्ञा च प्रतियुगं नवनवमात्मानं प्रस्फुरति समाविष्करोति च। तत्र च वेदाः, शास्त्रीयं वाङ्मयम्, इतिहासः, पुराणानि, काव्यानीत्यनेकरचनाः विकासं गताः। ताश्च परम्परया संरक्षिताश्च। तत्र आधुनिकशैल्या च संरक्षितुकामं राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानं मुद्रणं, सान्द्रमुद्रिकानिर्माणं, सङ्गणकद्वारा संरक्षणमिति विविधप्रयासैः प्रयतमानं वर्तते। तत्राद्यं स्थानं भजते अध्ययनमध्यापनमिति स्वीयपरिसरेषु यत्र मौखिकपद्धत्या इमाः परम्पराः संरक्षन्ते।

सर्वसाधनसम्पन्नेऽस्मिन्नाधुनिकलोकेऽपि ग्रन्थानां महत्ता न किञ्चिन्न्यूना दृश्यते। तत्र च कारणं सर्वजनसुलभतैव। अत एव संस्थानमपि ग्रन्थप्रकाशनकर्मणि आत्मानं सततं व्यापारयति। न केवलं स्वयं ग्रन्थान् प्रकाशयति अपि तु ग्रन्थप्रकाशनार्थमनुदानमपि दत्त्वा प्रकाशकान् लेखकांश्च प्रोत्साहयति। लोकप्रियग्रन्थमाला, शास्त्रीय-ग्रन्थमाला, अप्रकाशितग्रन्थप्रकाशनमाला इति विविधग्रन्थमालाः संस्थानेन

विषयानुक्रमणिका

विषय		पृष्ठ संख्या
प्रकाशकीयम्	1-2
अनुसन्धानस्य स्वरूपम्	डा० नगेन्द्रः	3-15
अनुसंधानमालोचना च	डा० नगेन्द्रः	16-21
अनुसन्धानस्य प्रकाशः	डा० नगेन्द्रः	22-27
विषयनिर्वाचनम्	डा० भागीरथ मिश्रः	28-39
अनुसंधानस्य क्रियाविधिः	डा० नगेन्द्रः	40-50
अनुसन्धानस्य रूपविधानम् (रूपबन्धः)	डा० नगेन्द्रः	51-63
पाठानुसंधानम्	डा० माताप्रसाद गुप्तः	64-74
संस्कृते भाषावैज्ञानिकमनुसन्धानम्: समस्याः संभावनाश्च	डा० भोलानाथ तिवारी	75-84

1. अज्ञातस्य ज्ञानम्:

अज्ञातानां लेखकानां ग्रन्थादीनाञ्चान्वेषणमत्र प्रभेदेऽन्तर्भवति । येषामस्तित्वमिदानीं पर्यन्तमज्ञातमासीत् ते लेखका ग्रन्थाश्चाज्ञातपदवाच्या इति मम तात्पर्यम् ।

2. अनुपलब्धस्योपलब्धिः

यस्या अस्तित्वविषयकं ज्ञानं त्वस्ति किन्तु या साधारणत-
योपलब्धा न भवति, तस्या तादृश्याः सर्वस्याः सामग्र्याः अन्वेषणम् इमं
प्रभागमभिनिविशते । हिन्द्यामेवंविधायान्वेषणायऽसीमं क्षेत्रं विद्यते ।

3. उपलब्धस्य शोधनम्:

नवीनतत्त्व्यान्वेषणद्वारेण प्रचलिततत्त्व्यसंशोधनस्य विषयः ।
उदाहरणाय तुलसीदास, सूरदासादिजीवनचरितविषयकमेतादृशं संशोधनं
निरन्तरं क्रियमाणं शक्यते ग्रहीतुम् यत्र हि कदाचित् तत्कृतेऽन्या-
दृशोऽप्यवकाश इदानीमप्यवशिष्यते । एतस्मादतिरिक्तानि पाठाद् आनयनम्,
पाठसंशोधनं, सम्पादनं चास्यामेव श्रेण्यां समागच्छन्ति ।

4. विचारस्य सिद्धान्तस्य वाऽन्वेषणम्:

कस्या अपि विचारपरम्पराया विकासक्रमनिर्देशनमस्यां
कोटावायाति ।

5. शैलीविषयकं रूपविधानविषयकम्वाऽन्वेषणम् यद्यपि
शैल्या अथवा रूपविधानस्य विचारस्याथवा दृष्टिकोणस्यैवप्रतिबिम्बं
भवति । इत्थंभूतायां स्थिताविदं रूपतो विचारविषयकादन्वेषणाद् भिन्नं
न प्रतिभाति तथापि साहित्ये शैल्या रूपविधानस्य वा स्वातन्त्र्येण माहात्म्यात्
प्रभेदस्यास्य पृथगस्तित्वाङ्गीकारे न कापि क्षतिरापद्यते । किञ्च, साहित्ये-

राष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानम्

56-57 इन्स्टीट्यूशनल एरिया,
जनकपुरी, नवदेहली-110058

ISBN 978-93-86111-59-3

9 789386 111593

मूल्यम्-₹ 105/- मात्र